

כיצד נוצרה משנה

הרב מרדכי סלמון

במסכת נזיר דף לב: שנינו במשנה "היו מהלכין בדרך ואחד בא כנגדן, אמר אחד מהן: הריני נזיר שזה פלוני, ואחר אמר: הריני נזיר שאין זה פלוני, ... ב"ש אומרים כולן נזירין, וב"ה אומרים אינו נזיר אלא מי שלא נתקיימו דבריו..."

שואלת הגמ' "מי שלא נתקיימו דבריו אמאי הוי נזיר? אמר רב יהודה אימא "מי שנתקיימו דבריו" אביי אמר: כגון דאמר אי נמי לאו פלוני הוא אהוי נזיר. ומאי לא נתקיימו דבריו? לא נתקיימו דבריו הראשונים אלא האחרונים?"

פרוש הדברים: השאלה היתה איך יתכן שדווקא זה שטעה יהיה נזיר?! על כך שתי תשובות. א. תשובת רב יהודה "אימא מי שנתקיימו דבריו" בפשט הפשוט שיש לשנות את הנוסח במשנה ולשנות אחרת. ויתכן כי אין לשנות הנוסח אלא להבין אחרת את המשנה שיוצא מזה שלא נתקיימה מחשבתו שלא התכוון להיות נזיר ואין לו מנוס אלא להיות נזיר [ראה פיהמ"ש לרמב"ם ואכמ"ל]

ב. אביי אומר [עפ"י פרוש התוספות] שהראשון שאמר שהוא יהיה נזיר אם פלוני המתקרב הוא ראובן, חזר בו תוך כדי דבור ואמר ההפך שהוא יהיה נזיר אם אינו ראובן וכן השני חזר בו, ועל כן מי שלא נתקיימו דבריו הראשונים אלא האחרונים הוא הנזיר. ולפי אביי חידשה לנו המשנה דרך אגב, שתוך כדי דבור, בנזיר הרי הוא מבטל את דבריו הקודמים. ולכן לפי פרושו אין צורך לשבש המשנה.

נשאלה השאלה בבית מדרשנו, הרי לא בלבד שאביי מכניס למשנה שינוי הרבה יותר גדול מרב יהודה, אלא שיוצא שהתנא של המשנה הפך ממש את המילים כדי לרמוז בזה הלכה נוספת בנזיר שאינה קשורה ישירות למחלוקת הגדולה המופיעה במשנה הנ"ל ועי"ש.!! יש פעמים שהתנא עושה שינוי קל בלשונו כדי לרמוז הלכה נוספת, כמו בתחילת פרק המניח שפתח בכד וסיים בחבית, אבל לומר ממש דבר הפוך כמו כאן אין זה הגיוני !!

כדי לנסות ליישב את התמיהות הנ"ל, עלינו להתבונן ולחשוב כיצד נוצרו המשניות והברייתות בזמן התנאים, וכ"כ המימרות בזמן האמוראים, ואפילו במידה רבה ספרות השו"תים בזמן הגאונים.

הנוהג היה שבבית המדרש של חכמי המשנה היה ראש הישיבה או בלשונם ה"חכם" ולפניו ישבו בד"כ שבעים זקנים כמניין הסנהדרין בשבע שורות של עשרה עשרה בשורה, במקומות קבועים על פי סדר חשיבותם. מאחוריהם עמדו התלמידים לרוב. החכם היה מעלה נושא לדיון. ראשית היה מבקש מה"תנא" של בית מדרשו, שהיה אדם בעל זיכרון מופלג [ולא בהכרח חכם] שיצטט את משנת בית מדרשם, בנושא. ז"א מה שכבר נסדר בזיכרונו משנים קודמות או מדורות קודמים. לאחר מכן נפתח דיון בנושא. הדיון מן הסתם היה מעמיק והשתתפו בו הזקנים, ששאלו השיבו והתווכחו ביניהם. מן הסתם, היו שם כל הסברות של התוס' והרמב"ן והקצות ורבי חיים, ובודאי יותר מזה, כל מה שנדון ולא נדון בראשונים ובאחרונים. בתום הדיון שיכל להמשך שעות ימים או חודשים. סיכם החכם את הדיון בקצור רב ובתמציתיות, באופן שכאשר יחזרו פעם נוספת לסיכום זה, יהווה הסיכום בתור תזכורת על כל מה שדובר ונדון בבית המדרש. את הסיכום הקצר הזה,

שינן ה"תנא" של ביה"מ והחכם בדק [בחן] אותו, ומעתה ואילך זה נקבע כמשנה השייכת לבית מדרש זה. בדרך זו נהגו חכמי המשנה. בפעם הבאה כאשר נתבקש ה"תנא" לנושא, חזר על פה על כל החומר הישן, וכלל בו את הנלמד בהזדמנות זו. מובן על פי זה הנאמר מספר פעמים בגמרא כי "משנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי". יש להבין זאת בשתי צורות א. הוא חיבר מעט משניות אבל בכולן הלכה כמותו כי החומר מזוכך ביותר. ב. הלשון שלו קצרה מאד וברורה מאד. יתכן כמובן, שבלשון קצרה זו כללו את שני המובנים.

כאשר החליט רבי לסדר משנה אחידה לכל ישראל, אסף את המשניות הללו מבתי המדרש השונים שהיו לפניו. מסבות שונות החליט רבי להניח כבסיס את המשנה שנשנתה בבית מדרשו של החכם רבי מאיר. מה שהיה חסר ממשנתו השלים מבתי מדרש אחרים וציין בשמם של החכמים. על כן נאמר: "סתם משנה רבי מאיר".

בדרך דומה המשיכו ללמוד בבתי המדרש של האמוראים, אלא שהמימרות שסוכמו על ידי החכמים בדורות אלו נקראו תלמוד או גמרא, ונשנו על ידי ה"תנאים" לאחר שסיימו את הפרק, במשנה = משנת רבי, שנבחר על ידי החכם [שזו הייתה יחידת הלמוד] הוסיפו את המימרות או השאלות והתשובות שסוכמו במחזורי הלמוד או בדורות הקודמים. בדומה לזה בזמן הגאונים, כאשר נשלחו שאלות מכל תפוצות ישראל לגאוני בבל, הציגו את השאלות לפני ה"סנהדרין" = הזקנים. לאחר הדיון הכתיב הגאון את התשובה לסופר, החכם חתם עליו ואז זה נשלח חזרה לשואל. [זו אחת הסיבות שהם כתבו בלשון רבים כגון "שאלה שהובאה לפנינו, וענינו בה וכדו'"].

כעת נחזור לעניינינו. אם נניח כי בשעה שדנו בבית המדרש בנושא "קבלת נזירות מספק" בודאי הביאו את השיטות השונות. ואם בתוך הדיון עלתה גם השאלה ומה יהיה אם הנוזר חוזר בו תוך כדי דבור, ודאי התייחסו גם לכך בהזדמנות זו. כאשר בא החכם לסכם את הדיון ולשנו ל"תנא", השתדל לתמצת וגם לכלול בו כמה שיותר ממה שדובר עליו. ואז יצאה משנתנו המנוסחת באופן שששה אנשים ראו אדם וכל אחד אמר דברו, על מקרה זה יש כמה דעות ב"ש, ב"ה, ר' טרפון, ר' יהודה ור' שמעון. בתוך דברי בית הלל שתל החכם שגיאה מכוונת המזכירה לו את הדיון על חזרה ושינוי דעת הנוזר בתוך כדי דבור. נראה כי זאת היתה כוונת אביי בפרושו למשנה, וא"כ אין הוא משנה מאומה במשנה בניגוד לפירושו של רב יהודה ששינה את לשון המשנה ואמר בכך כי יש כאן שגיאה וטעות.

בדרך זו ניתן להבין הרבה מהתמיהות באוקימתות שונות בגמרא.